

Batı Dünyasında Modernitenin Dinamikleri

Tuğçe BAYRAM TOPÇU¹

Özet

Modernite, Batı Avrupa'da 15. yüzyılda başlayan toplumsal, ekonomik, bilimsel ve siyasi dönüşümün genel adıdır. Kökleri 13. yüzyıla kadar uzanan bu kavram, geleneksel ve teokratik düşünce yapısının yerine, aklın ve seküler düşünce yapısının koyulmasını temel almaktadır. Modernite süreci çeşitli dinamiklerden beslenmiş ve gelişmiştir. Çalışmada tarihsel süreç içinde bu dinamiklerin doğuşu ve moderniteyi meydana getirmeleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı.

Dynamics of Modernity in the West

Abstract

Modernity is the general name of the social, economic, scientific and political transformation that began in the 15th century in Western Europe. This concept, which dates back to the 13th century, is based on the establishment of a structure of reason and secular thought instead of traditional and theocratic thought. The modernity process is nourished and developed from various dynamics. In this study, the birth of these Dynamics in the historical process and bringing the modernity will be examined.

Keywords: Modernity, Renaissance, Reform, Age of Enlightenment.

¹ Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, tugcebayram@sdu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9344-8327

GİRİŞ

Modernite kavramı, Batıda 15. yüzyıl ile başlayan, eski geleneksel, din temelli yapının tamamen terk edilip, akılcı, seküler ve bilimsel nitelikte yeni bir yapının benimsenmesi sürecidir. Modernite çerçevesinde toplumsal, kültürel, bilimsel, ekonomik ve siyasi açılardan köklü dönüşümler yaşanmış, hayatın hemen her kesiminde modernitenin etkileri hissedilmiştir. Modernleşme ise, Batılı toplumbilimciler tarafından oluşturulmuş olan ve gelişmekte olan bütün toplumların Batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavramdır (Kongar, 1979: 247). Bu anlamda modernite Batı için kullanılan bir kavram iken, modernleşme batı dışı ülkelerin bu süreçte yetişmeleri adına kullanılmaktadır. Buna göre, modernleşme kuramları, bütün toplumlar için geçerli olan ve kaynağını Batı'dan alan evrensel bir gelişme çizgisinin olduğu yönündeki temele dayanmaktadır.

Modernite bazı düşünürler için Fransız İhtilali ile özdeşleşmiş olsa da modernite süreci, geç Orta Çağ döneminde yaşanan gelişmeler ile temellenmiştir. Feodalitenin çözülmesi ve ticaretin gelişmesi kentleşme olgusunun ortaya çıkmasını, zamanla deniz ticaretinin ve ülkeler arası iletişim ve etkileşimin artmasını sağlamıştır. Coğrafi keşifler ile birlikte “kilise-feodal bey ve prensler-ulusal monarşilerin” yetki mücadelesi bu döneme hâkim olmuştur. Dini ve geleneksel düşünce terkedilmiş, insan aklına ve bilimsel bilgiye önem verilen Rönesans ve Reform dönemiyle modernitenin felsefi ve fikri altyapısı oluşmuştur. Buna ek olarak Aydınlanma Çağı'nda yaşanan kültürel ve entelektüel gelişmeler de modernitenin tamamlayıcı unsurlarından olmuş ve toplumsal hayatı değiştirip yeniden şekillendirmiştir. İlerleyen dönemde bilimsel devrim, sanayi devrimi ve Fransız Devrimi gibi etkisi geniş çapta hissedilen devrimler ile önce Avrupa daha sonra tüm dünyada kitlesel dönüşümler yaşanmıştır. Moderniteyi oluşturan tüm bu gelişmeler ve dinamikler tek çizgisel bir şekilde değil eş zamanlı ve çok yönlü şekilde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda modernitenin temel değerleri, akıl, bilim ve bilimsel düşünce, bireyselleşme, kentleşme, sekülerizm, insan akli ve iradesine önem verilmesi, realizm, pozitivizm, sanayileşme, nesnellik, dünyevi olanı ve çalışmayı yüceltme, laiklik, anayasalcılık, bürokrasi, demokrasi ve ulus devlettir (Hobsbawm, 2003; 29-32; Şekerci, 2015: 36-38).

Modernitenin batıda doğuşu, yükselişi ve üzerine inşa edildiği değerlerin inceleneceği bu çalışmada Orta Çağ feodalizminin kültürel, toplumsal, ekonomik, siyasal ve bilimsel değerlerinin nasıl dönüşüm geçirdiği ve moderniteyi doğurduğuna, süreçlerin birbirleriyle olan ilişkilerine ve modernitenin akılcılık, bireycilik, sekülerizm, özgürlük, eşitlik, bilimsel düşünme ve kapitalizmin yükselişi gibi temel değerlerine odaklanılacaktır. Çalışmada modernitenin Batıda doğuşu ve feodalizmin dönüşümüne dair yerli ve yabancı literatür incelenmiş, olaylar hem eş zamanlı hem de çok yönlü bir şekilde ele alınmış, çeşitli düşünürler ve modernite üzerine çalışmalarına değinilmiş, tarihsel karşılaştırma ve içerik analiz yöntemleri kullanılarak modernitenin doğuşu ve gelişimi aktarılmıştır. Bunun için sırasıyla modernite kavramı, rönesans ve reform, aydınlanma düşüncesi, bilimsel devrim ve sanayi devrimi ile siyasal düzene etkileri ele alınmıştır.

1. Modernite Kavramı

Modern kelimesi, Latince “modernus”tan türetilmiştir ve en temel şekliyle “şimdi” ya da “şimdikin zamanı” anlamına gelmektedir. Kullanımı MS. 5. yüzyıla dayanan bu kavram, o dönemde eski ile çağdaş olanı ayırmak amacı taşısa da günümüzde kullanılan şekilden farklı olarak şimdiki zamana bir ayrıcalık tanımamıştır (Jameson, 2004: 21). Roma'nın Got'lar tarafından fethinden sonra yazında anlam değişikliğine uğrayan modern kavramı, “radikal bir değişmeden sonrasını, kendisini önceleyen ile bağdaşmayan bir ‘yeni’yi” tanımlamak için kullanılmış ve günümüze gelmiştir (Küçük, 1994: 16).

Modern kavramından türeyen diğer kavramlar, modern kelimesinin bir süreç veya durum olma özelliğine dayanmaktadır. Süreç olarak ele alınan modern kavramı değişime ve bu değişimin devam ettiğine işaret etmektedir. Buradan hareketle modern olmak düne ait olmayan, başka yöntemlerle ele alınan bir dünyada yaşamak demektir. Modernliğin bu tanımı doğrultusunda modernite, Batı'da 15. ve 20. yüzyıllar arasında yer alan entelektüel, kültürel, toplumsal ve estetik dönüşümün bir sonucu olarak tanımlanabilir (Çiğdem, 2004: 72).

Modernite/modernlik ve modernleşme kavramları arasındaki fark Batılı olma-olmama ayırımına dayandırılabilir. Buna göre modernliğin temel değerlerini oluşturan ulus devlet ve kapitalist üretim sistemi coğrafi bir durum olarak Batı'da ortaya çıkmış ve kökleri Avrupa tarihine dayanan itici güçlerdir. Bu açıdan modernite/modernlik Batı'ya has bir kavramdır (Giddens, 2004:174). Batılı modernleşme ise, Batı Avrupa'daki siyasal, ekonomik, toplumsal ve bilimsel gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni insan, düzen ve medeniyet anlayışından yani moderniteden doğarak yayılan bir süreçtir. Bu nedenle, modernleşme kuram ve modelleri, Batı'nın yaşadığı tarihî sürecin olgusal gerçeklerine ve Batı merkezli bir dünya görüşüne dayanmaktadır (Baran, 2013: 70). Kısacası modernleşme, Batı merkezli bir dünya görüşüne dayanan, süreç anlamında batılı modernleşmeyi örnek alan, batı dışı medeniyetlerin bu doğrultuda geçirdiği dönüşüm için kullanılabilir bir kavramdır. Bu çıkarıma uygun olarak Göle (2002: 36), "Modernleşme, farklı ülkelerin tarih ve kültürlerinden yola çıkarak çizdikleri güzergâhın adıdır" demektedir. Demir ve Acar (1992: 251) ise moderniteyi "Genel olarak bir uygarlığın kendi gelişim çizgisi içinde görece en son dönemde geliştirdiği, özel olarak da Batı uygarlığının Rönesans ve Aydınlanma dönüşümünden sonra kazandığı kültürel değer ve sosyal ilişkilerin özümsemesi ile ortaya çıkan yaşam tarzı" olarak tanımlamaktadır.

Modernitenin doğuşunu anlatmadan önce modernlik öncesi batı dünyasını ve yükselişe geçmesindeki temel nedenleri incelemek faydalı olacaktır. Geç Orta Çağ olarak adlandırılan 10. ve 11. yüzyıla kadar uzanan bu süreç birkaç temelde ele alınabilir; bunlardan ilki Batı dünyasında ilkel tarım tekniklerinin gelişimi ve buna bağlı olarak üretilen gıda fazlasına dayalı nüfus artışıdır. Tarım fazlası ile görece olarak zenginleşen köylüden alınan vergi ve kirayla güçlü bir ordu kurulmuş, kazanılan askeri güç ile ekonomik ve siyasal kurumlara daha fazla odaklanılmıştır. Tarımın gelişmesi için gerekli olan barış ve güvenlik, merkezi otoritelerin eksikliği ile birleşince feodalizm denen kurumlar ortaya çıkmış, feodal lord ve vassal köylünün karşılıklı hak ve görevlerine dayanan bu sistem Avrupa'da hızla yayılmıştır. İlerleyen yüzyıllarda Fransa, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde lord veya vassalların seçimleriyle veya fetih yolu ile başa gelen krallar güçlü ve etkili birer merkezi feodalizm kurulmasını sağlamışlardır. Yerel güvenliğin sağlanması ile gelişen ticaret batıya özgü tüccar kimliğini ve ticaret temelli bağımsız kentleri doğurmuştur. Artan gıda ihtiyacı tarım alanlarının genişlemesine yol açınca lordlar vassallara özgürlüklerini vererek yeni ekim alanlarına gitmelerini özendirmiş bunun sonucu olarak 15. yüzyılda serflik fiilen olmasa da hukuken ortadan kalkmıştır. Şüphesiz Avrupa tarihinin en büyük yön vericilerinden biri de siyasi yetki mücadeleleridir. Kilise, feodal lordlar, ticaretle gelişen kent devletler ile ulusal monarşiler bu mücadelenin aktörleridir (Sander, 2006: 70-80). İktidarın kaynağının dine dayandırılması ve 11. yüzyılda kilisenin reforma gitmesi ile güç kazanmaya başlaması, siyasal iktidar ile dini iktidarın birbirlerini tamamlayan ama aynı zamanda mücadele eden iki güç olmasına neden olmuştur (Tekin ve Sipahi, 2014: 204). Ancak geç Orta Çağ dönemine gelindiğinde kilise krala karşı zayıflama eğilimine girmiş, skolastik düşünce etkisini yitirir olmuştur. Tüm bu etkenlerin bir araya gelmesiyle moderniteyi doğuracak olan şartlar oluşmuştur.

Berman (1994: 29-30) modernliğin tarihini üçe ayırarak incelemektedir. Kabaca 16. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın başına dek uzanan ilk evrede insanlar, modern hayatı algılamaya yeni başlamışlardır. İkinci evre 1790'ların büyük devrimci dalgasıyla başlamıştır.

Fransız Devrimi ve onun etkileriyle büyük, modern bir kamu doğar ve kişisel, toplumsal ve siyasal yaşamın her boyutunda köklü değişiklikler yaşanmıştır. Üçüncü ve son evre olan 20. yüzyılda, modernleşme süreci neredeyse tüm dünyayı kaplayacak kadar yayılmış ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına nüfus etmiştir.

Modernite ile yeni bir dünya düzenine geçişten bahsedilmektedir. Eski olandan bağımsız bu yeni düzene geçiş birbirleriyle ilişkide ya da değil, birçok alanda yaşanan dönüşümler neticesinde gerçekleşmiştir. Fiziksel bilimlerde gerçekleşen, evren ve insanın evrenle ilişkisine dair bakış açısını değiştiren büyük keşifler, bilimsel bilgiyi teknolojiye dönüştüren, hayatın tüm akışını değiştiren yeni tekeller ve sınıf mücadelesi biçimleri yaratan sanayileşme, demografik dalgalanmalar, hızlı ve sarsıntılı kentleşme, insanları ve toplumları birbirlerine bağlayan kitle iletişim sistemleri, yapı ve işleyiş açısından bürokratik olarak tanımlanan, güçlerini arttırmak için çabalayan ve gitgide güçlenen ulus devletler; siyasal ve ekonomik alandaki egemenlere karşı direnen, kendi hayatları üzerinde denetim sağlayabilmek amacıyla çaba gösteren insanların kitlesel toplumsal hareketleri; son olarak, tüm bu insanları ve kurumları bir araya getiren ve yönlendiren, keskin dalgalanmalar içindeki kapitalist dünya pazarı bu dönüşümlere örnektir (Berman, 1994: 28-29).

Yaşanan dönüşümleri sistemli bir şekilde incelemek istediğimizde moderniteye geçişin dört temel devrim sonucu olduğu söylenebilir. Bunlar; bilimsel, siyasal, kültürel ve endüstriyel devrimdir (Küçük, 1994: 17-21). 15. yüzyıldan itibaren meydana gelmeye başlayan yeni keşif ve icatlar, Rönesans ve Reform hareketleri, Fransız Devrimi'nin kitlesel etkileri ile İngiltere'de doğan Sanayi Devrimi'nin ekonomik ve toplumsal etkileri, 17. yüzyıldaki Newton'un Bilimsel Devrimi ile Descartes'in Kartezyen Felsefesi ve Aydınlanma Çağı, modernitenin oluşumunda belirleyici olmuştur.

2. Rönesans ve Reform Hareketleri

Rönesans ile 15. ve 16. yüzyılda İtalya'da yaşanan entelektüel ve kültürel gelişmeler kastedilse de süreç gerçekte 12. ve 13. yüzyılda başlamaktadır. İnsan aklına, dini ve mistik bilgi karşısında verilen önemin arttığı bu süreçte yaşanan gelişmeler iktidar ilişkilerini ve siyasi yapılanmayı etkilemediği için egemen sınıflar varlıklarını sürdürme gelmiştir. Aklın yeniden canlanması ve önem kazanması 16. yüzyıldan itibaren Aydınlanma düşüncesinin yükselişi ile olacaktır (Beriş, 2006: 485). Rönesans, birçok alanda klasik çağı yeniden canlandırmak ve onu taklit etmek anlamındadır. Orta Çağ sonlarına doğru yeni, farklı bir üslup ile kendisini gösteren Rönesans, ilk baştan itibaren klasik çağın taklidi, canlandırılması anlamı kazanmıştır. Diriliş fikri İtalyanların köklerinin dayandığı, uygar dünyanın merkezi olan Büyük Roma'nın yeniden doğuşu düşüncesiyle yakından ilgilidir (Coşkun, 2012: 48).

Rönesans'ın oluşumunda etkili olan düşünsel ve entelektüel gelişimin ardındaki temel nedenlerden biri İtalyan yarımadasının Akdeniz suları üzerindeki hakimiyetini kaybetmesidir. İtalyan kent devletlerinin refahı, Doğu Akdeniz'le yaptıkları ticarete ve deniz üstünlüğünün güvencesi bağlıydı ve Osmanlı Devleti'nin 1453'te İstanbul'u fethetmesi ile bu üstünlük sona ermişti. 15. yüzyılın sonunda Venedik, Ege'deki tüm topraklarını yitirmişti. Denizaşırı imparatorluğu Osmanlı tarafından sona erdirilen Batı Avrupalı kâşif, misyoner, tüccar ve askerler yönünü Akdeniz'in dışına çevirmiştir. Bu durum İtalya'da Rönesans'ı doğuran temel ekonomik dürtü ve entelektüel uyarıcı olmuştur (Sander, 2006: 80-81).

Rönesans ile Orta Çağ düşünce sisteminden uzaklaşmış, Eski Yunan ve Roma düşüncesine dönülerek bunların Orta Çağda yapıldığı gibi Hristiyanlık ilkelerinin ışığı altında ele alınması yerine doğrudan değerlendirilmesi tercih edilmiştir. Yeni coğrafi keşifler ekonomik hayatta, matbaanın keşfi ise düşünce alanında yeni ufuklar açmıştır. Orta Çağ'ın baskılarından sıyrılan insanlar bu yeni ufuklara yönelmiştir. Bu yüzyıllarda imparatorluk-Papa

çekilmesi de önemi yitirmiş, Papalık Fransa Kralı Philippe Le Bel karşısında yenilgiye uğradıktan sonra siyasi iktidar üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir (Göze, 2011: 108).

Düşünsel açıdan, modernlik öncesi dönemde dünyanın kendine özgü, özerk, akli bir gerçekliğinin bulunmadığı, insanlar tarafından anlaşılmaz, kavranılmaz bir düzeni olduğu mantığına dayanan Hristiyan dünya algılaması hâkimdi. Buna göre tanrı dışında hiçbir şey kendinde bir anlamlılığa ve gerçekliğe sahip değildi. İnsan tüm eylem ve edimlerinde tanrısal etkenlere bağlı olan, kendine özgü veya kendinden doğan bir güce ya da yetiye sahip olmayan bir ikonu (Turan, 2011: 13-14). Rönesans ile skolastik düşünceden aydınlanmaya geçiş sürecinde insanla Tanrı'sı arasında kurulan ilişkinin niteliği değişmiştir. Skolastik düşüncenin tanrı temelli ontolojik insan algısı yerini akılcı, rasyonel ve etkin bir insan anlayışına bırakmıştı. Artık insan, Tanrı'nın mutlak iradesiyle çizdiği bir tarihte ve kutsal amaçlı bir toplum içinde yaşamıyordu. İnsanın rolü, toplum ve iktidar karşısında pasif ve etkisiz bir nesne olmaktan çıkarak, onlara karşı bireyselliğini koruyabilecek şekilde dönüşüme uğramıştı. Zaman anlayışı laik ve seküler bir anlayışla yeniden inşa edilirken, iktidar algısının sınırları artık dünyevileşmişti (Evkuran, 2003: 46-47). Rönesans ile birlikte insan kendisini bağlayan dini ve dogmatik bağ ve sınırlılıklardan kurtulup geçmişe dönük bir kopuşu, birey merkezli bir sekülerleşmeyi yaşamış, evreni ve yaşamı münzevi değil dünyevi temelli ele almış ve gerçeklik, nesnellik gibi anlayışlar yaşamın her kesimine sirayet etmiştir. Dinin, kilisenin ve skolastik görüşün sorgulanması ve düşüncelerin rasyonel dönüşümü reform hareketlerini tetiklemiştir.

Rönesans'a paralel bir şekilde hayat bulan Reform hareketleri dinin tekelleştirilmesine karşı Katolik Kilisesine karşı muhalefet bir duruştur. Öncülüğünü Martin Luther'in yaptığı dinde reform hareketleri, Katolik Kilisesi'ni düzeltmek yerine yıkıp yenisini inşa etmeyi amaçlamış ve Protestanlığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Aslında Protestan kilisesinin doğuşu Reform hareketlerinin halk tabanlı bir sonucudur. 15. yüzyılda Katolik Kilisesi sade vatandaşın yanı sıra monarkların ve zenginlerin vicdanında sahip olduğu yeri yitirmiş ve gücü zayıflamıştır. 16. yüzyılda Monarklar Kilise'nin dünya yönetimine karşı dini olmayan bir tavır geliştirirken, halkın tepkisinin sebebi dini nitelikteydi. Güçlülerin kötülüklerine karşı onları örgütleyip yardım edecek adil ve dürüst bir kilise yerine varlıklı ve dünyevi amaçlar peşinde koşan kilise halk tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmaktaydı. Monarklar maddi kaynağa, ruhani otoriteye, eğitim sistemine ve kilisenin mallarına sahip olmak isterken, halk haksızlık ve kötülüklerin karşısında duran bir kilise arzu ediyordu. 1453 İstanbul'un fethi ile başlayan ve Doğu-Batı ilişkisinde güç dengesini Doğu lehine çeviren sürecin zamanla bir açmaz haline gelmesi ve Katolik Kilisesi'nin önemli bir otorite figürü olarak bir çözüm sunamaması da halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Coşkun, 1997: 147-149). Halk hareketinin önderliğini yapan Luther, her Hristiyan'ın İncili okuyup yorumlayabilmesi, manastır hayatının ortadan kalması ve din adamlarının herkesle eşit olması amacıyla İncilin çoğaltılıp basılmasını sağlamış ve reformlarını gerçekleştirirken Alman prenslerden destek almıştır (Sander, 2006: 83-86).

Reform hareketleri Katolik Kilisesi'nin gücünü zayıflatmakla birlikte, "Katolik Kilise'sini protesto edenler" anlamında Protestan'lar denilen birden çok kilisenin kurulmasına, din üzerinden gerçekleşen anlaşmazlıkların laik ve modern bilime giden kapıyı aralamasına ve Avrupa'da din temelli savaşların çıkmasına neden olmuştur. Protestan Kiliselerinin yaygınlaşması sonucu bu kiliselere direnen Katolik Kilisesi ve ittifak halindeki devletlerde tepkisi zamanla Protestanlara karşı yükselen şiddet eylemlerine, 16. Yüzyıldan itibaren de mezhep ayrılığına dayalı siyasi yetki mücadelesi içeren bir dizi savaşın yaşanmasına neden olmuştur (Davies, 2006: 520-530).

Reform hareketleri ulus devletlerin ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Bu süreçte gücünü ve etkisini yitiren kilise, kralla burjuvazinin güç birliği yaparak Katolik Kilisesi'ne karşı mücadeleye başlamasıyla topraklarının bir kısmını kaybetmiştir. Kilisenin himayesinden çıkıp dünyevi birer güç olan kralların kontrolüne topraklar girince, yaşayan halk ve toplumun yeniden tanımlanması bir zorunluluk haline gelmiş ve çizilmiş sınırlar içinde kalan topraklara “vatan”, bu toprakların üzerinde yaşayan insan topluluğuna “ulus”, ulusu meydana getiren bireylere de “vatandaş” denmiştir. O zamana kadar dini tanımlamalar dahilinde kul olarak görülen insanlar artık bir ulusun fertleri haline dönüştürülmüş, laik merkezi yönetimin amaçlarına uygun yeni bir kimlik kazanmışlardır (Akıncı, 2012: 68).

3. Aydınlanma

Modernitenin temelini oluşturan Aydınlanma Düşüncesi, 1688 İngiliz Devrimi'yle başlayıp 1789 Fransız Devrimi'yle biten felsefi bir harekettir. Aydınlanma ile İngiltere'de başlayan toplumsal değişim (kapitalizmin doğuşu) daha sonra Fransa'da özgürlük hareketi olarak devam etmiştir (Çüçen, 2005: 25). Bu hareketin amacı, insanı kötü ve köleleştirici mit, önyargı ve hurafelerin ve bunun sağlayıcısı olan dinin boyunduruğundan kurtararak iyi ve özgürleştirici olan aklın düzenine sokmaktır (Çiğdem, 1993: 11). Almanya'da felsefi temellerini oluşturarak tüm dünyayı etkileyecek modernleşme/batılılaşma hareketine dönüşen (Çüçen, 2005: 25) Aydınlanma Düşüncesi'nin akli temel alan ve tüm toplumsal ilişki ve kurumları akılcı esaslar üzerinden inşa etmeyi savunan görüşleri nedeniyle bu döneme “Akıl Çağı” da denmiştir (Beriş, 2006: 487).

Aydınlanma için Almanlar, havanın aydınlanması, bir uyku halinden uyanma veya bilinçli duruma geri dönme anlamına gelen “aufklärung” terimini kullanırken (Cevizci, 2008: 13), İngilizcede “enlightenment” ve Fransızca ışıklar anlamına gelen “Lumières” kelimeleri kullanılmaktadır. Aydınlanma ve ışık temelli bu sözcükler Orta Çağ'ın karanlığından aklın ışığı ile kurtulma anlamını vermektedir.

Aydınlanmaya dair en net yorum şüphesiz Kant'ındır. Ona göre Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmama durumu, insanın kendi aklını bir başkasının rehberliğine başvurmaksızın kullanamayışıdır. İnsan (anlayış eksikliğine sahip olduğu için değil) aklını başkasının rehberliği ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve cesaretini gösteremediği için bu durumun sorumlusudur. Bu nedenle aydınlanmanın sloganı “Sapere aude!” “Kendi aklınla düşünmeye cesaret et” olmalıdır (Kant, 1784: 1).

Aydınlanma kavramı, Kant'ın meşhur tanımı ile birlikte popüler bir düzleme kavuşsa da yüzyılın başından beri toplumsal bir tavır ve entelektüel bir hareket olarak zaten mevcuttur. Siyasî ve entelektüel bir hareket olarak İngiltere'de doğmuş olan Aydınlanma, Fransa'da toplumsal ve popüler bir kültüre, Almanya'da ise buyurgan ve eleştirel bir entelektüalizme dönüşmüştür. Sonuçları bakımından Aydınlanma, bireyin ve toplumun kendini sınırlandıran tarihsel, toplumsal, dinî, metafizik, mitsel, siyasî ve sosyal tüm engellere karşı aklını kullanması ve akli yegâne otorite olarak kabul etmesi, dolayısıyla birey ve toplum açısından ontolojik bir değişim ve özgürleşme durumudur (Şekerci, 2015: 18).

Aydınlanma çağı, yenilenme, ilerleme, çağdaşlık, mitlerden kurtulma, özgürlük, sekülerizm, liberal düşünce ve din eleştirisi gibi değerlerle öne çıkmaktadır (Gay, 1977: X). Modern döneme kadar bir şekilde taşınmış olan eski düzeni yıkma amacı gütmektedir. İnşa etmeye çalıştığı yeni dünyada mutlak bir hümanizm söz konusudur. Hümanizme bağlı olarak insan davranışının yegane yol göstericisi akıldır. Aklın ve akılcılığın gerçek ifadesi ise bilimciliktir. Din ve metafizik, batıl inançları ve hurafeleri beslemektedir ve Aydınlanmanın baş düşmanlarıdır. O halde bilim ve teknoloji de Aydınlanmanın temel araçları, rasyonel bir bakış açısının gerekleridir (Cevizci, 2008: 23-28). Toplumdan uzak, dünyevi zevklerden

yoksun, keşfetmeye ve öğrenmeye kapalı edilgen bir yaşamı takdir eden ve dayatan Orta Çağ düşüncesinin aksine (Sander, 2006: 81-82) Aydınlanma düşüncesi, dünya hakkında ne kadar çok şey bilirse insan hayatının o ölçüde iyi, güzel ve mutlu olacağını savunmaktadır (Cevizci, 2008: 28).

Aydınlanma çağı başta Fransa olmak üzere pek çok ülkeyi etkisi altına almış, bu dönemde birçok filozof da bu akımın içinde eski geleneksel düzene eleştirileri ile yer almıştır. Bu anlamda tek bir aydınlanmadan ve tek bir aydınlanma düşüncesinden bahsedilemez. Farklı aydınlanmaların varlığı, aydınlanma düşüncesinin de tek olmaması anlamına gelebilir. Bu açıdan çeşitli yazarlar Aydınlanma filozofları denilebilecek bir kadro üzerinde ittifak olmadığını ve bu dönem yazarlarının görüşlerinin aynı başlık altında toplanamayacak kadar farklı, hatta birbirlerine karşı olduğunu söyleyerek aydınlanma denen bir olgunun olmadığından bahsederken (Baykan, 2000) kimi yazarlar da aydınlanmanın ortak düşünceleri ve tavırları bulunmayan düşünürlerce oluşturulmuş entelektüel bir atılım olduğunu söylemektedir (Çiğdem, 2006: 35).

Aydınlanma düşünürleri kendi aralarında çok farklı düşüncelere sahip olsalar da 'akıl', 'bilim', 'ilerleme', 'doğa' vb. kavramlarla oluşturulan aydınlanma söylemi noktasında bir ortaklıkları bulunduğu söylenebilir. Bunu doğrular şekilde Peter Gay'e göre, 18. yüzyılda pek çok farklı yerde birçok filozof, ancak tek bir Aydınlanma vardı. Filozoflar gürültülü bir koro teşkil ediyorlardı, aralarında bazı uyumsuz sesler de vardı ama esas olan, tesadüflere bağlı uyumsuzlukları değil, genel uyumlarıydı (Çiğdem, 1993: 17).

Aydınlanmanın çeşitli ülkelerdeki tezahürü ülkelerin bu süreçte geçirmiş oldukları dönüşümden, sosyoekonomik durumlarından, kültürlerinden ve siyasi gelişmelerden etkilenecek biçimlenmiştir. Bu bakış açısıyla Fransız, Alman, İskoç ve İngiliz aydınlanmaları ele alınabilir. İskoç ve İngiliz aydınlanması John Locke, Thomas Hobbes, Adam Smith, Adam Ferguson ve bilimsel devrimin öncüleri Isaac Newton, David Hume ile öne çıkarken, Fransa'da Montesquieu, Diderot, d'Alambert, De La Mettrie, d'Holbach, Rousseau, Fizyokratlar, Condorcet ve Voltaire olmak üzere ansiklopedistler ve Almanya için C. Thomasius, C. Wolf, Mendelson, Lessing ve Kant aydınlanma düşüncesinin öncüleri olmuştur (Arslan, 1992: 24-25; Duman, 2006: 119)

Aydınlanma düşünürlerini ulusal farklılıklarına rağmen bir çatı altında toplayan durum ise şu temel sorgulamadır: İnsanoğlu nasıl mutlu, rasyonel ve özgür kılınabilir? Bu sorgulamaya verdikleri genel cevap ise "birtakım yasalar ve kurallar yoluyla tüm bilgiyi açık, akılcı bir sistem içinde örgütleyerek ve bu vesile ile insanların aydınlanmasını ve toplumların gelişmesini sağlayarak" şeklindedir. Aydınlanma düşünürlerine göre, eğer bilim ve akıl gelecek için bir anahtar ise, din bilimcilerin söylediklerinin aksine cennete diğer dünyada değil, bu dünyada ve bu anahtar ile ulaşılabilir (Baba ve Önsoy, 2015: 3).

Ülkelere göre değişik yorumlar içeren Aydınlanma Düşüncesi en çok Fransız ve İngiliz/İskoç aydınlanmasında farklılaşmaktadır. Fransız Aydınlanması ve İskoç Aydınlanmasındaki akıcılık anlayışı, bu iki geleneğin sosyal ve siyasal teoriye ilişkin temellerini de oluşturmaktadır. İki aydınlanma geleneği arasındaki temel fark Fransa'daki rasyonalist dünya görüşünün hakimiyetine karşılık İskoç Aydınlanmasındaki empirist dünya görüşünün yaygınlığına dayandırılabilir (Duman, 2006: 119).

Aydınlanma çağında ülkeler geçmişlerinden kopup modern toplumu oluştururken siyasal ve toplumsal kültürleri doğrultusunda dönüşümler yaşamış, bunun sonucu olarak ekonomik, siyasal ve sosyal yapıları bu dönüşümlere özgü nitelikte farklılaşarak değişmiştir. Fransa ve İngiltere'deki aydınlanmanın farklılaşması da bu doğrultuda açıklanabilir. Fransa, düşünsel, toplumsal ve siyasal gelişiminin farklı seyirlerde gitmesine neden olan tarihsel bir süreç geçirmiştir. İngiltere'de köylüler vermiş oldukları mücadeleler neticesinde kendi

topraklarına sahip olmayı başarırken; Fransız köylüleri merkezi otoritenin, kendi geleceği adına bir tehdit olarak gördüğü soylulara karşı kendilerine verilen toprak ve mülkiyet imtiyazları sayesinde tarımsal ekonomi içerisine nüfuz edebilmişlerdir. Bu da merkezi otoritenin tamamen kendi durumunu muhafaza etmek için ortaya koyduğu kurallara göre şekillenen yeni bir toplumsal ve ekonomik düzenin var olmasına yol açmıştır (Çelik vd., 2011: 4-5).

Fransa 17. yüzyılda İngiltere'nin geçirmiş olduğu "tarımsal kapitalizm" in sağlanmasında yönündeki adımlara ayak uyduramamıştır. 18. yüzyılda hüküm sürmekte olan feodal mutlak krallık yapılarıyla mücadele halinde olan Fransız Aydınlanma geleneği kapitalizmin önündeki engellerin kaldırılması için "doğa yasaları" argümanını benimsemiştir. Oysa Birleşik Krallık'ta, 1640 ve 1688 Burjuva Devrimleri ile kapitalist düzen egemen kılınmış ve iktidar burjuvanın kontrolüne geçmiştir. Kapitalist toplum ilişkilerinin toplumsal gerçeklik olarak kabul edilmesiyle İskoç Aydınlanma düşünürleri, gelişen kapitalist ilişkilerin yarattığı toplumsal ve siyasi sorunlara eğilmişlerdir. Dolayısıyla Fransa'dan farklı olarak İskoç Aydınlanmacılarının en önemli sorunu, geleneksel ahlaki değerlerle yeni iktisadi koşulları uzlaştırılmak, bireyciliğin ve rekabetin egemen olduğu burjuva toplumunda, toplumsal yaşam için tutkal görevi görecektir ve toplumu çöküşten kurtaracak unsurlar aramak olmuştur (Baba ve Önsoy, 2015: 3).

Felsefi yanı ile öne çıkan Alman Aydınlanmasının temelleri 17. yüzyılda Gottfried Wilhelm Leibniz tarafından atılmıştır. Christian Thomasius ve Christian Wolf gibi isimler 18. yüzyıl Alman Aydınlanmasının öncülüğünü yapmış, onları, Immanuel Kant, Moses Mendelsson, Johann Herder ve Friedrich Hegel gibi isimler takip etmiş ve böylece Aydınlanma düşüncesi Almanya'ya yerleşmiştir (Ahnert vd., 2017: 593).

Alman Aydınlanması, Fransız ve İskoç Aydınlanmalarının etkisi altında, fakat bu Aydınlanmaların sahip olduğu toplumsal dinamiklerden yoksun bir şekilde, Alman toplumuna özgü tarihsel şartlar içinde şekillenmiştir. Alman Aydınlanması, 1618-1648 yılları arasında gerçekleşen 30 yıl savaşlarının zayıf devletçiklere böldüğü merkezi hükümetten yoksun, nüfusunun yaklaşık üçte birinin salgın hastalık ve savaşlar neticesinde yok olduğu bir toplum içinde filizlenmiştir. Alman aydınlanması 18. yüzyılda da devam eden bu parçalanmış, geri, yoksul yapı ve otoriter bir düzen içinde, tepkisel olarak ortaya çıkmıştır. Savaşlar neticesinde zayıflayan ve durma noktasına gelen ticaret, zayıf sermaye birikimi, endüstrileşme ve şehirleşme nedeniyle burjuva sınıftan yoksundur. Orta sınıf burjuva olabilecek potansiyeli taşımamakla birlikte sınıfsal atılımı engelleyen muhafazakârlıktan da vazgeçmemektedir. Bu nedenle Alman burjuva sınıfı İngiltere ve Fransa'ya oranla daha geç bir dönemde sınıfsal benliklerine kavuşmuştur. Öte yandan, 1806'da Napolyon orduları tarafından işgal edilen Alman topraklarında Napolyon tarafından uygulanan ve millî kimliklerin reddine dayanan, uygarlık merkezci 'kozmpolit' doktrin ve otoriter yönetim şekli Alman gururunu çığnemiş ve bu duruma bir tepki olarak ulusal geleneklerin ve manevi değerlerin yüceltildiği millî bir uyanış başlamış, parçalanmış yapıya son verip Alman ulus birliğini hedefleyen ulusçu düşünceler tüm Almanya'ya yayılmıştır (Çiğdem, 1993: 79-82; Baba ve Önsoy, 2015: 11).

Alman aydınlanması, dine karşı daha ılımlı bir profil çizmiştir. Aydınlanmayı, "sekülerizm" ve "modern paganizm" olarak nitelendiren Peter Gay'ın bu saptaması, Fransız Aydınlanması bağlamında kısmen doğru gibi gözükse de, Alman ve İngiliz Aydınlanma geleneklerini pek de yansıtmamaktadır (Şekerci, 2015: 223). Alman Aydınlanmasının öncü isimlerinden Christian Wolff'a göre imanın ve bilginin muhtevası ile aklın ve vahyin muhtevası aynı alana düşmektedir. Kant, aklın sınırlarını çizerek, metafiziğin olabilirliğine yönelik bir kapı aralamış ancak rasyonel bir metafizikten çok deneysel bir felsefeye yakın durmuştur. Son olarak Alman aydınlanması, aydınlanma düşüncesinin sınırlanmasını ve aydınlanma projesinin aşılmasını temsil etmektedir (Çiğdem, 1993: 80-88).

4. Bilimsel Devrim

18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesi farklı ve karmaşık doğasını ve oluşumunu, esasen bir önceki yüzyılın ürünü olan Bilimsel Devrim'e borçludur. Bilimsel Devrim din ya da eski yazıtların yerine yeni bir model olarak rasyonel düşünceyi, gözlem ve deneyi getirmiştir. Bilimsel Devrim, Reform süreciyle birlikte gerçekleşen, Rönesans döneminin evren, insan, din ve bilim anlayışıyla birlikte modernitenin felsefi temellerinin ortaya konulduğu bir dönem olmuştur. Rönesans'ın ardından gelen Aydınlanma Düşüncesi ile birlikte seküler yaklaşım ağırlık kazanmış, teknik ve bilgi daha da önemli kılınmıştır. Artık insanlar doğal olayları dini temellere dayandırarak değil, dünyevi unsurlarla açıklamaya başlamıştır.

Batı dünyasında 17. yüzyıla gelindiğinde bilimsel devrimle birlikte iki önemli görüş egemen olmuştur. İlki doğaya geometrici bir anlayış ile bakan, evrenin matematiksel düzen ilkelerine göre yapılandığını kabul eden Platon ve Pitagorasçı (Pisagorcucu) gelenektir. İkincisi ise doğayı kusursuz bir makine olarak kabul eden ve görünenlerin arkasındaki gizli mekanizmaları açıklamaya çalışan mekanikçi felsefe anlayışıdır. Mekanikçi felsefe tek tek fenomenlerin nedenselliği ile ilgilenmiştir. Descartes'cı düşünceye göre, doğa insan aklı için tam olarak anlaşılabilir, doğa felsefesindeki belirsizlikler ortadan kaldırılmalıdır ve fenomenleri oluşturan görünmeyen mekanizmalar ile günlük yaşamdaki mekanizmalar tamamıyla benzerdir (Westfall, 1995, Giriş Kısmı).

Bilimsel Devrimin iki ünlü düşünürü Fransız felsefeci ve matematikçi Rene Descartes ve İngiliz fizikçi ve matematikçi Isaac Newton, mekanik felsefenin savunucuları olmuşlar, evrenin işleyişinin rasyonel bir anlayışla anlanabileceğini ve hesaplanabileceğini vurgulamışlar ancak bu işleyişin bir yaratıcı tarafından inşa edildiğini de inkâr etmemişlerdir. Bilimsel Devrim'in getirdiği bu düşünce değişimi, özellikle teolojik anlayıştan seküler anlayışa geçiş anlamında, Aydınlanma düşüncesinin de temellerini atmıştır (Baba ve Önsoy, 2015: 2).

Aydınlanma öncesi bilimsel gelişmelerdeki en önemli devrim, kesinlikle astronomi alanında yapılan çalışmalarda olmuştur. Galileo, Kepler ve Kopernik'in öncülük ettiği astronomik keşifler, Newton'un bilim anlayışıyla birlikte yeni bir evreye girerek, Aydınlanmayı kuşatan bilimsel bakışa dönüşmüştür. Bu dönüşümün en önemli etkisi, Batlamyus astronomisinin temelini teşkil ettiği Aristocu anlayışın ve buna bağlı dinî argümanların geçerliliğini kaybetmiş olmasıdır. Kopernik'in 1543'te ilk kez dile getirdiği ve 1609 yılında Kepler'in geliştirdiği (güneş merkezli) eliptik yörünge sisteminin doğruluğunu Galileo 1613 yılında deklare ederek (dünya merkezli) Batlamyusçu bakışın yanlışlığını ortaya koymuştur. (Şekerci, 2015: 29, 34-35). Bu yeni astronomik tezin önemi, gerçekte hangi gezegenin diğerinin etrafında döndüğünü göstermesi değil, insanla doğa arasındaki ilişkiye dair oluşturduğu bakış açısidir. Yunan ve Musevi-Hıristiyan kozmolojisinin temellerini sarsan bu gelişme, doğayı/evreni insan tarafından gözlemlenip analiz edilmek suretiyle, denetim altına alınacak olan cansız madde alanı olarak görmektedir (Duman, 2006: 125).

Aydınlanmanın bilimsel başlangıcını teşkil eden çalışma ise kuşkusuz Newton'un 1687 yılında yayımladığı "Matematiğin Prensipleri" adlı eserle kanıtladığı yerçekimidir. Buna göre, evren hareket halinde bir maddedir ve bu hareketin yasaları her yerde değişmeden aynı biçimde matematiksel olarak ifade edilebilen güçlerce yönlendirilmektedir. Evrendeki her madde başka bir maddeyi büyüklüğüne ve aralarındaki mesafeye bağlı olarak değişen bir güçle çekmektedir. Newton böylece, sadece maddenin hareketini açıklamakla kalmamış, aynı zamanda yeni bir evren tasarımı da yapmıştır (Çiğdem, 1993: 63). Ona göre, tabiat kesin matematik ve dinamik kurallarıyla yönetilmektedir. Tamamıyla maddeden oluşan doğada, maddenin zaman ve mekândaki hareketleri her yerde aynı olan ve matematiksel olarak ifade edilebilen evrensel yasalarca belirlenmektedir. İnsan aklı, dikkatli gözlemlerden yola çıkarak

ve vardığı sonuçları daha fazla gözlem ve deneyle doğrularak dünyanın doğal yasalarının işleyişini keşfetme ve kurallarını bilme kabiliyetine sahip olabileceği gibi bunlar aracılığıyla tabiatın sırlarına ulaşmak ve gizemini çözmek mümkün olacaktır (Baba ve Önsoy, 2015: 4; Hampson, 1991: 21, 31-32; Cevizci, 2001: 7-8; Çiğdem, 1997: 60-62; Duman, 2006: 125). Newton fiziği ile birlikte doğa/evren belirli kanunlara göre işleyen bir tür 'makine' olarak algılanmıştır. Böylece bilimsel anlamdaki etkisinin yanında akılcı bir din anlayışına da ilham olmuş, İngiliz deneyciliğinin önemli bir yapı taşı konumundadır.

Bilimsel devrim ve rasyonalizmde Rene Descartes'ın şüphe metodu da önemli bir yere sahiptir. Ona göre akıl, insanları üstün kılan ve hayvanlardan ayırt eden Tanrı vergisi bir yetidir. Modern felsefenin kurucusu olarak kabul edilen Descartes'ın düşünme yöntemi ve oluşturduğu rasyonalite anlayışı mekanikçi anlayışa felsefi bir kesinlik kazandırmıştır ve genel olarak modernite ve özel olarak Aydınlanma düşüncesi açısından çok büyük önem taşımaktadır (Westfall, 1995: 43; Duman, 2006: 128).

Descartes, kendi zamanına kadar, doğru zannedilen ve güvenilen bilgilerin hatalı olduğunu görmüş ve bu yüzden, kendisine öğretilen bütün bilgilerden, hatta matematikten bile şüphe etmiştir. Fakat bu şüphe, amaç haline gelmiş şüpheden farklı olarak, doğru ve kesin bilgiye ulaşmak için, bir araç olarak kullanılmıştır. Bu nedenle, onun şüphesi, kendiliğinden doğan bir şüphe değil, düşünülen istenilen, aklın ışığı ve iradenin gücü ile hakikati aramaya yönelik, hiçbir şeyi dışarıda bırakmayan, tam bir şüphe, yani metodik şüphedir. Böyle bir şüpheden sonra ancak, mutlak ve sarsılmaz bir hakikate ulaşılmış olacak ve bu hakikat bilgi binasının kuruluşunda sağlam bir temel teşkil edecektir. (Öktem, 1999: 311) Descartes'in metoduna göre araştırmacı, bir konuda "hakikate" ulaşmaya çalışırken, bu konunun öncelikle yanlılanabileceği bir senaryo çizerek işe başlamaktadır. Araştırmacı bu senaryolar üzerinden yoğun bir şüpheli sorgulama ile hakikate ulaşmaya çalışmaktadır (Baba ve Önsoy, 2015: 4).

Descartes'a göre akıl, bütün insanlarda doğal olarak eşit şekilde bulunan, evrensel bir yetidir. Sorun, insanların onu uygun şekilde kullanamamalarıdır. Bir diğer deyişle, uygun/doğru metot olmaksızın akıl kendi başına faydasızdır. Bu bağlamda, gerçeğe ulaşmak için gerekli olan doğru metodun kullanılması ile Kartezyen rasyonalite anlayışı özdeşleşmektedir. Descartes'e göre akıl (sağduyu), dünyada en eşit dağıtılmış şeydir, insanı hayvandan ayırt eder ve her insan eşit akılla donatılmıştır. Burada temel sorun aklın doğru kullanımınıdır. Doğru yargılama, doğruyu yanlıştan ayırma gücü herkeste akıl kadar eşit olmasına rağmen uygulamada ortaya çıkan fark, bazı insanlar diğerlerinden daha makul olduğu için değil, düşüncelerini yönlendirmenin farklı yollarına sahip oldukları ve aynı şeyleri hesaba katmamalarından kaynaklanmaktadır (Descartes, 2006: 7-8). Matematiksel akıl yürütmeden yola çıkan Descartes'a göre insan aklının iki temel gücü vardır. Akıl, kendisi için apaçık ve tartışılmaz olan kesin doğruları, ilkeleri, düşünceleri hiçbir kuşku duymaksızın bilme gücüne sahiptir (entelektüel sezgi); ikinci olarak bu kesin doğrulardan, henüz bilmediği diğer doğruları da kesin olarak türetebilir ve şüphe içermeyen bilgisini arttırabilir (tumdengelim). Aklın doğru metotla çalışması sayesinde güvenilir, açık ve kesin bilgiyi elde eder ve miras aldığımız, bizi yanıltan kavram setleri ve düşüncelerin etkilerinden kurtulunabilir (Duman, 2006, 127-128). Descartes her ne kadar Tanrı'nın metafizik bilgisini bilimsel bilgidan dışlamasa da, rasyonelliği Skolastik Düşüncenin yeni bilimin önüne koyduğu engellere meydan okuyarak açıklamaya çalışmaktadır (Russell, 1973: 119).

Bacon da deney ve tümevarım yöntemiyle ilahi takdir yerine insani nedenleri ön plana çıkarmaya çalışmıştır (Hampson, 1991: 75). Aynı zamanda siyasî bir kimliğe sahip olan Bacon'ın 1620 tarihli Yeni Alet (The New Organon - Novum Organum) adlı eseriyle yeni dönemin bakış açısının nasıl değişeceğine dair ortaya koyduğu öngörüler kendisinden sonraki Aydınlanma yüzyılında ortaya çıkacaktır (Şekerci, 2015: 34). Her ne kadar Bacon'ın çalışmaları Rönesans dönemine daha çok denk düşse de, kendisi Aydınlanma düşünürleri için

ciddi bir ilham kaynağı olmuştur. Deneysel felsefenin babası olarak da bilinen Bacon, Aydınlanmanın en temel vurgusu olan yeni bilimin üç temel özelliğe sahip olduğundan bahsetmektedir. Bunlar: Ampirik gözlem ve deneye dayanma, tümevarım metodunu kullanma ve pratik kabiliyetler elde etmeye odaklanmadır (Baba ve Önsoy, 2015: 2).

Fransa ve İngiltere’de kurulan bilim akademileri bu çalışmaların destekçisi olması bakımından önemli bir yere sahiptirler. 1662 yılında kurulan İngiliz Kraliyet Bilimler Akademisi pek çok bilimsel keşfe öncülük edip destek vermiştir. Bunu 1666 yılında Aydınlanma yüzyılının en popüler monarkı olan XIV. Louis’in katkılarıyla kurulan Fransız Bilimler Akademisi izlemiştir. Bilimsel çalışmalar, entelektüel ilginin öznesi olmanın yanı sıra, pratik sonuçları bakımından da hızla gelişme kat etmiştir. Başta tıp, kimya, fizik, astronomi ve coğrafya gibi alanlara olan ilgi hızla artmış; savaş teknolojileri, tarımsal üretim ve gemi yapımı gibi alanlarda ciddi gelişmelere ön ayak olmuştur (Şekerci, 2015: 34-35).

Aydınlanma akılcılığının gerçek ifadesi bilimciliğdir. Buna göre din ve metafizik aydınlanmanın baş düşmanlarıysa, bilim de en büyük kahramanıdır. İlerlemenin itici gücü ve insanın mükemmele ulaşmasının en temel aracı olan bilim, aydınlanma düşünürlerine göre, her şeyi mümkün kılma potansiyeline sahiptir (Cevizci, 2008: 27-28).

5. Sanayi Devrimi

Sanayi Devrimi, 18. yüzyılda insan ve hayvan gücünün yerini buharlı makinelerin alması ve üretim şekillerinin köklü olarak değişmesidir. Bu değişim ekonomik ilişkilerden, siyasal sistemlere kadar pek çok alanda etki yaratmıştır. Rönesans ve Reform akımları, Fransız İhtilali ve uluslararası ticaretin hızlanması vb. birikimler sonucu İngiltere’de doğan Sanayi Devrimi’yle, üretim gücü, tekstil, demir çelik endüstrileri ile taşımacılık etkilemiş ve sonuçta üretimin karakteri değişmiştir.

18. yüzyılın genel görüntüsünde, ekonomik ve sosyal gücünün farkına varan burjuva, teknolojik gelişmelere bağlı olarak gelişen makineleşme, tarım tekniklerindeki gelişmeler sonucu üretimin artması, artan üretim kaynaklı malların dolaşımı, sanayi faaliyetleri, şehir ve limanların, ticaretin ve denizciliğin gelişmesi gibi birbirini besleyen ve doğuran yenilikler söz konusudur (Göze, 2011: 187).

Ekonominin tarıma ve küçük el sanatlarına dayandığı, tek üretim kaynağının toprak olduğu ve soylulara, toprak aristokrasisine ait olduğu dönemden, yeni bilimsel buluşların üretime uygulanması ile makineleşmiş endüstriye geçilmiştir. Makine kullanımının yaygınlaşmasıyla büyük fabrikalar ortaya çıkmıştır. Böylece Avrupa’daki tarım işçileri, fabrika işçisine dönüşmüştür. Bu da Avrupa’da sermaye birikimini arttırmıştır (Sander, 2006: 208-210). Toplumsal yapı köklü bir dönüşüm geçirmiş, kentleşme olgusu ortaya çıkmış, toprak soylusu olan aristokratlar yerini kent soylusu olan burjuvalara bırakmıştır (Kaypak, 2014: 126). Zenginlik dağılımının dengeleri değişmiş, güçlenen burjuva sınıfı siyasi iktidarda da hak iddia etmiş, yeni zenginlik dağılımı yeni iktidar dağılımını gerektirmiştir (Göze, 2011: 187).

Burjuvanın güçlenmesinin bir diğer sebebi de coğrafi keşiflerdir. Keşfedilen topraklardaki servetlerin sömürülmesi yeni bir zenginlik yaratmıştır. Avrupalı ülkelerin dünyanın pek çok yerindeki maden ocaklarını işletmesi de kıtada değerli maden stokunu büyütülmüştür. Ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin yoğunlaşması ile de teknolojik gelişim hızlanmış, kurulan ekonomik ilişkiler paranın dolaşımını arttırmıştır (Beriş, 2006: 490). Sanayi devrimi toplumların hızla gelişmesine olanak verirken kapitalizm büyük bir hızla artışa geçmiş ve başını İngiltere’nin çektiği yeni bir düzen kurulmuştur. Rekabetçilik hızla arttırılmış ve pazar ekonomisi canlanmıştır.

Sanayi Devrimi milletlerin kendi içindeki, milletler arasındaki ve medeniyetler arasındaki siyasi güç dengelerini dönüştürmüş, toplumsal düzeni devrimcileştirmiş, insanın yapma biçimlerini olduğu kadar düşünme biçimlerini de değiştirmiştir (Landes, 1969: 41). Sanayi Devrimi sonucu üretimde makinaların kullanılmasıyla geleneksel üretim tarzı, dolayısıyla ekonomik yapı köklü olarak değişmiştir. 1789 Fransız Devrimi ise, çağlar boyu küçük değişimlerle süregelen monarşik yönetim şeklini değiştirmiş, dolayısıyla siyasal yapıyı etkilemiştir. Gerek siyasal gerekse ekonomik yapıda meydana gelen köklü değişim, ister istemez bu iki yapıyla yakın ilişki içinde olan çalışma ilişkileri üzerinde de etkili olmuştur. Tarım ekonomisi ağırlıklı toplumdan, endüstri toplumuna geçişi sağlayan süreçte, "işçi sınıfı" denilen yeni bir sınıf doğmuş; yeni sınıfla birlikte çalışma hayatının geleneksel aktörleri değişmiştir.

Sanayi Devrimi öncesinde ticari faaliyetlerin görüldüğü meslek kuruluşları, aynı meslek koluna sahip esnafların birbirleriyle dayanışmasına dayanan ve usta-çırak kavramı ile varlığını devam ettiren sistem loncalar olmuştur. Sanayi Devrimi ile loncalar 18. yüzyılın sonlarında önemini yitirmiş; usta-çırak kavramı yerini patron-işçi kavramına bırakmıştır (Adıgüzel ve Yüksel, 2011: 74). Aktörlerin adı ile birlikte, aralarındaki ilişki de değişim geçirmiştir. Lonca sisteminde dayanışma temelli bir ilişki söz konusu iken, Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan patron-işçi ilişkilerinde dayanışma olgusu yerine üretim ve verimlilik amaçlı çatışma ilişkileri söz konusu olmuştur. Sanayi Devrimi sonrası geliştirilen yeni üretim tekniği (Fordist üretim tekniği) içinde aşırı iş bölümüne yer vererek işçinin hep aynı işi yapması iş tatmini olgusunu iş tatminsizliğine bırakmış, başka bir ifadeyle işçinin işe yabancılaşmasına neden olmuştur (Balcı, 1995, 7-10).

18. yüzyılın sonlarına doğru feodalitenin sona ermesi ile topraksız köylülerin kırsal kesimden büyük şehirlere, endüstri merkezlerine dalgalar halinde başlattıkları göç, Avrupa ülkelerinin çoğunda hızlı bir kentleşmeye neden olmuştur (İlgaz, 1997: 75-76). Birbiri ardından süren göç dalgalarıyla kentlere gelen köylüler, işçi sınıfını oluşturmuşlardır. Kırsal kesimden endüstri merkezlerine gelenler, Sanayi Devrimi'nin bir bakıma simgesi olan fabrikalarda önceleri sıkıntı çekmeden çalışmaya başlamışlarsa da bir süre sonra emek arzı emek talebini aşınca işsizlik baş göstermiştir. Toprak mülkiyeti olmayan bu insanlar tamamen mülksüzleşmiş oldukları için kötü çalışma koşulları, düşük ücret teklifleri karşısında tekrar köylerine geri dönme şansları olmamış; bu bakımdan, feodal dönemdeki serflerin torunları olan bu yeni işçi kesiminin, işverenin sunacağı tüm koşulları kabul etmekten başka bir seçeneği kalmamıştır (Mahiroğulları, 2005: 43-45).

6. Modern Siyaset

Aydınlanma düşüncesi ve düşünürleri toplumsal, bilimsel, kültürel, sanat ve yönetim biçimleri konularında büyük bir dönüşüme öncülük etmiştir. Avrupa'da, daha önceleri Kilise'nin dogmaları ve yönetenlerin kuralları çerçevesinde işleyen tüm süreçler değişime uğramış, baş aktörler, insan ve akıl olmaya başlamıştır. Deneye, gözleme, düşünmeye ve bilimsel her türlü çalışmaya verilen değer sistematik hale gelmiş ve yükselmiştir. Siyasal alanda bununla uyumlu birçok dönüşümün izlerini görmek mümkündür. Aydınlanma hareketiyle birlikte akıl, birey, insan hakları, toplum sözleşmesi, laiklik, demokrasi, eşitlik, bilimsel düşün gibi kavramlar ön plana çıkmıştır.

Siyasal boyuttaki değişimler başta İngiltere olmak üzere Amerika ve ardından Fransa'da ortaya çıkmıştır. Aydınlanma ile birlikte öne çıkan katılımcılık ve anayasacılık kavramları çerçevesinde siyasal yönetim ancak demokratik olabilirdi. Dolayısıyla modern devlet otoritesini aydınlanma öncesi dönemlerde olduğu gibi belirli bir takım geleneksel ve dini öğelerden değil, bizzat özgür bireylerin demokratik katılımından alabilirdi. Artık iktidarın kaynağı karizmatik de değil, yasal-akılcı otoritedir (Beriş, 2006: 492). Halkı bir arada tutan

bağ dinsel, mezhepsel veya soy sop ilişkisi değil, ulus bağıdır. İktidarın meşruiyeti ulusal sınırlar içerisinde ulusuna yurttaşlık bağı ile bağlı olan bireylerin onayına bağlıdır. Yani, modern toplumda iktidarların meşruiyeti ulusal sınırlar içerisindeki yurttaşların özgür iradelerine dayalıdır. Ancak, kaynağını halktan alan iktidarın yalnızca meşru olması yetmemekte, akla da uygun olması gerekmektedir. Bir iktidarın akla uygun olabilmesi için devlet ile halk arasındaki demokratik ilişki çok iyi kurulmalı, toplumun genel iradesini temsil etmeli, toplumun gereksinimleri rasyonel olarak belirlenerek çözümlenebilmeli, yurttaşların özgürlükleri yasal güvence altına alınmalı ve iktidarın demokratik biçimi akılsal olarak temellendirilmelidir. Bu bir ölçüde günümüzdeki modern devlet anlayışının egemen hale gelmesi demektir (Suğur ve Suğur, 2004: 21).

Siyasal dönüşümün temel değeri, aydınlanma düşüncesine uygun şekilde, iktidarın rasyonalite özelinde tanımlanması olmuştur. Modern siyasal düşüncenin “toplum sözleşmesi” teorisi, toplum ile siyasal iktidar (devlet) arasındaki ilişkinin demokratik rasyonalite temelinde kurulması için önemli bir araç işlevi görmüştür. Çünkü devletin temelinde yer alan sözleşme, bu sözleşmeye katılanların akılcı çıkarına dayanmaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2009: 275).

Aydınlanma çağı düşünürleri, devlet ve siyaset olgusunu seküler hale getirmiş, Tanrısal irade yerine akli koymuştur. Toplum ve devleti rasyonel açıklamalara dayandırmışlardır. Bu anlayışının sonucu olarak insanlar kendi hak ve özgürlüklerini korumak üzere bir araya gelerek yaptıkları sosyal sözleşme ile toplu yaşama geçmiş, siyasal sözleşme ile de devleti oluşturmuşlardır. Devletin temel varlık amacı, hak ve özgürlükleri korumak, gerekirse bunun için de güç kullanabilme meşruiyetine sahip olmaktır (Şaylan, 2003: 49-50; Göze, 2011: 142). Doğal yaşam, doğal haklar, sosyal ve siyasal sözleşme, ortak yarar, insan akli ve iradesi gibi ilkelere sahip doğal hukuk doktrini ile tanrısal hukuk görüşü terkedilmiştir. Siyasal iktidarın kaynağı insan iradesidir, devletin amacı insandır (Göze, 2011: 142-144).

Thomas Hobbes, devleti insan eseri yapay bir kurum olarak görmektedir. Doğal yaşamda rekabet, güvensizlik ve üstünlük arzusunda olan insan mücadeleciler ve saldırgan durumdadır. Böyle bir ortamda adalet ve mülkiyet kavramı yoktur. Bu durumdan kurtulmak için insan kendi akli ve iradesiyle sosyal ve siyasal sözleşmede birleşip, ölümsüz Tanrının yardımıyla ölümlü tanrı Leviathan'ı yaratmıştır (Göze, 2011: 146-156). İngiltere’de siyasî ve dinî ayrışmanın yarattığı ortam Hobbes’un Leviathan’ında ifade ettiği dinî güçten çok dünyevî hakimiyet algısının doğmasında etkili olmuştur (Şekerci, 2015: 34). Locke ise, doğal yaşamı sevgi, eşitlik, özgürlük gibi olumlu değerler ile tanımlamakta ve sosyal sözleşmenin amacının doğal yasalara uyulmaması durumunda cezalandırıcı bir üst otoriteye ihtiyaç duyulması olduğunu belirtmektedir. Bundan sonra insanın temel amacı can güvenliği ve mülkiyet haklarıdır. Egemen güç de bu doğrultuda işler yapmalı, can ve mal güvenliğini korumalı, halkın iyiliğini gerçekleştirmelidir (Göze, 2011: 170-172). Sosyal sözleşme teorisinde Hobbes ve Locke’dan ayrılan ve daha duygusal bir duruş sergileyen Rousseau’ya göre yapılması gereken şey doğa durumuna ve doğal insana ilişkin tarihsel ve olgusal bir belirlenimde bulunmak değil, onu bir fiksiyon, bir zihinsel inşâ, mantıksal tutamak noktası olarak almaktır. Ona göre insan akıllı bir varlık olarak değil, özgür ve yetkinleşme yetisine sahip varlıktır. İnsanın ayırt edici özelliği akıllı oluşu değil özgür oluşudur. İnsan akli, ilgi, istek ve ihtiyaçlara bağlı olarak bir yetkinleşme ve gelişme özelliğine sahiptir. Bu özellik de onun özgür olmasının bir sonucudur (Akdemir, 2010: 65-66).

Feodalizmden kapitalizme geçiş süreci iktisadi, ideolojik ve toplumsal hayatta yaşanan değişim ve dönüşümler ile sınırlı değildir. 1789 Fransız Devrimi hukuki, kurumsal ve devlet yönetimi konusunda en açık değişimi işaret etse de bu işaretlerin ilk örnekleri, yine İngiltere’de yaşanmıştır. 1640 İngiliz Devrimi tıpkı 1789 Fransız Devrimi gibi, kapitalizm geliştikçe devlet ve siyasal iktidardan pay alma mücadelesine girişen orta sınıf ve burjuvazinin mücadelesine sahne olmuştur (Hill, 1987: 16). Cromwell liderliğinde halk, krala

karşı ayaklanmıştır. Kralın parlamentoyu dağıtması, ağır vergiler koyması gibi aşırılıklarından kaynaklanan bu ayaklanma, kralın idam edilmesi ve İngiltere'nin cumhuriyet olması ile sonuçlanmıştır. Cromwell'in ölümüyle 1658'de monarşiye geri dönülse de kral-parlamento sürtüşmesi, kralın Mutlakiyetçi tutumları sonucu yaşanan mücadele ve sonunda 1689 Haklar Yasası gibi gelişmeler İngiltere'de iktidarda pay sahibi bir aristokrasinin doğmasına neden olmuş ve parlamenter hükümet, hukukun üstünlüğü gibi modern devlet ilkelerinin yerleşmesine ortam sağlamıştır (Sander, 2006: 110-111).

Aydınlanma düşüncesi ile akıl, bilim ve ilerleme toplumsal yaşamın hemen her alanında öne çıkarılmış, bu dönem ideolojik olarak liberalizm ve sosyalizmin de temelleri atılmıştır. Rönesans ve reformun getirdiği olan akılcılık, bireycilik, özgürlük, eşitlik, hoşgörü, anayasalcılık gibi ideallerin siyasi yansıması bu dönemde liberalizm olarak ortaya çıkmıştır.

Liberalizm, feodalitenin yıkılışının ve kapitalist toplumun gelişiminin bir ürünüdür. Mutlakiyetçi yönetime son verip, anayasal monarşizmi getiren 1688 İngiliz Devrimi'ne meşruluk sağlayan fikirlerin sahibi Locke, erken dönem liberalizmin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Hayat, hürriyet ve mülkiyet konularında vurgu yapan Locke, temsili hükümetin ve hoşgörünün de temsilcisidir (Heywood, 2011: 71-74). Ancak Aydınlanmacı "katı liberal" değerlerin, özellikle Fransız Aydınlanmasında kendisini tam olarak bulduğu kabul edilmektedir. Bütüncü, akılcı, devrimci ve kolektivist anlamda Kıta Avrupa'sı düşünce geleneği içerisinde gelişen liberal değerler Aydınlanmanın akli ön plana çıkartan yönü ile Anglosakson anlayıştan ayrıştığı yönünü de teşkil etmektedir (Özipek, 2004: 7).

Sosyalist fikirler ise, Thomas More'un Ütopya'sına hatta Platon'un Devlet'ine kadar götürülebilir. 19. yüzyıla kadar siyasi bir inanç olarak şekillenmeyen sosyalizm, sanayi kapitalizminin ortaya çıkışına bir tepki olarak gelişmiştir. İlk dönemlerinde fabrika üretimi ile zarar gören esnaf ve zanaatkarların çıkarlarını dile getirirse de kısa süre içinde büyüyen sanayi işçi sınıfının sesi olmuştur. Kapitalist ekonomik sistem yerine ortak mülkiyet fikri üzerine inşa edilen sosyalist toplumu getirmek isteyen sosyalizmin en etkili savunucusu Karl Marx'tır (Heywood, 2011: 80). Marx'a göre modernite ile bir yandan Roma döneminde bile görülmeyecek bir çürüme gözlenirken, öte yandan makineleşme sayesinde insan emeği kısalmakta ve daha da verimli hale gelmektedir. İnsan doğaya hâkim olma konusunda ustalaşırken aynı hızla başka insanların ve rezilliğinin kölesi haline gelmektedir. İnsanların kendi doğalarının temel unsurlarını başka bir kişi ya da yapıya teslimi olarak tanımlanabilecek yabancılaşma modern kapitalist toplumlarda artmıştır ve insanın türsel varlığının tüm özgün özellikleri ile yeniden yapılandırılması ve insan doğasına yabancılaşmaya neden olan tüm etkenlerin ortadan kaldırılması için komünist toplumun inşa edilmesi gerekmektedir (Çınar, 2016: 142-144).

19. yüzyılda modern devlet, ulus devlet ile bir bütünleşme yaşamıştır. 1783 Amerika Devrimi ile 13 koloninin İngiltere'den ayrılıp bağımsızlığını kazanmış, feodalite, mutlak monarşi ve kilise karşıtı savaşına, sanayi devrimiyle güçlenen orta sınıfın eklenmesiyle 1789 Fransız Devrimi gerçekleşmiştir. Monarşinin aşırılıkları ile tetiklenen devrim sonucu özgürlük, eşitlik, ulusal egemenlik gibi kavramlar yükselişe geçmiştir (Sander, 2011: 155-164). Avrupa'da ulus devletin ortaya çıkmasında 1450 sonrasında yaşanan savaşlar da etkili olmuştur. 15. ile 17. yüzyıl boyunca Avrupa ülkeleri siyasi ve askeri merkezileşme yaşamış, devletin artan otoritesi bürokrasiyi doğurmuştur. Toplumsal grupların ilişkileri artmakla birlikte yoğun çatışmalar da yaşanmış, feodalite çözülmüş ve artan ayrışma milletlerin oluşumunda önemli rol oynamıştır (Beriş, 2006: 493) Ayrıca, feodal düzenin burjuva tarafından sarsılması ve burjuvanın ticaretini özgürce yapmak için merkezi devleti ve krallıkları desteklemesi diğer önemli etkidir. Süreklilik ve değişiklik getiren güçlerin savaşması Avrupa'da ayaklanmaların devamını getirmiş ve liberalizmin ulusçuluk ile eşgüdümlü olmasıyla ulusun çeşitli bölümlerini birbirinden ayrı tutan hükümetleri ve

kapsamlı hanedanlık devletlerini, ulus devletler şeklinde bölünmeye zorlamıştır (Sander, 2011: 189-191).

SONUÇ

Modernite, özellikleri ve dinamikleri itibariyle tüm dünyada köklü dönüşümler yaratmış bir süreçtir. Avrupa'da başlayan ve diğer coğrafyalara modernleşme güdüsü olarak sirayet eden modernite kavramı, insanı ve toplumsal yapıyı akılcılık, özgürlük, eşitlik ve bilimsel düşünme yönünde değiştirmiştir.

Aslen, klasik çağa dönüş ve yeniden diriltme amacına dayanan rasyonalite ve aklın yüceltilmesi, Rönesans, Reform, bilimsel buluşlar, coğrafi keşifler ve Aydınlanma ile tekrar ele alınmış ve Orta Çağ skolastik düşüncesi terkedilerek, yeni çağ bu temelde yeniden düzenlenmiştir. Dinsel ve geleneksel olan, "eski"ye ait her şeyi temelden değiştiren ve akıl, özgürlük, sekülerizm ve demokrasi temelleriyle "yeni"yi doğuran modernite, kültürel, entelektüel, ekonomik, toplumsal, siyasal, sanatsal ve mimari gibi pek çok alanda etkili olmuştur.

Çok yönlü ve karmaşık bir kavram olan modernitenin temel dinamikleri klasik sosyologlarca iktisadi temelde kapitalizm ve sanayileşme olarak belirlenirken, çağdaş modern dönem kuramcıları moderniteyi kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik yönleriyle ele almaktadır. Modernliğin temel dinamikleri, Rönesans, Reform, Aydınlanma, bilimsel gelişme ve Sanayi Devrimi ile Fransız Devriminin doğurmuş olduğu, akılcılık, kapitalizm, endüstrileşme, kentlilik, demokrasi, bürokrasi, uzmanlaşma, farklılaşma, bilimsel bilgi, teknoloji ve ulus devlettir (Tarhan, 2010: 20).

Modernitenin oluşumunda, kilisenin baskılarına karşı verilen siyasal ve sosyal mücadele, münzevi ve dini düşünce yerine seküler aklın gelmesi ve bilimsel düşünce sisteminin yerleşmesi, dinde reform sürecinin yaşanması, fikri ve entelektüel alanda bu düşüncelerin karşılık bulması, insana, onun aklına ve özgür iradesine önem verilmesi, dünyevi yaşamın keşfedilmesi ve çalışmanın faal olmanın yüceltilmesi şeklinde ortaya çıkan Rönesans ile bu süreçleri izleyen ve içeren Aydınlanma Çağı gibi felsefi ve fikri akımlar rol oynamıştır. Bununla birlikte coğrafi keşifler, ticaretin gelişmesi, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, ekonominin toplumsal yaşama egemen olması, göçler, yeni toplumsal sınıflar ve kentleşme olgusunun ortaya çıkması, monarşi ve oligarşilerin yıkılıp siyasal sistemlerin demokratikleşmesi gibi etmenler Modernitenin yapı taşlarını oluşturmuştur.

Görülebileceği gibi modernite kavramı yüzyıllar içinde Avrupa'da çok aktörlü ve yaşamın her alanına sirayet eden, eş zamanlı gelişen bir süreç olmuştur. Tüm dünyayı etkileyen kitlesel sonuçları günümüz toplumunu doğurmuştur. Modernleşme sürecini farklı boyutlarda yaşayan batı dışı toplumlar, kapitalizmin de etkisiyle modernitenin kendilerine uyarlanmış formunu temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, O. ve Hasan Y. (2011). "Tarihsel Süreçte Çalışma Kavramı ve Bir Kırılma Noktası Olarak Sanayi Devrimi", *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48(553), s. 69-81
- Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (2009). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Yayınları, Ankara.
- Ahnert, T.; Décultot, E.; Grote, S.; Michelangelo-D'Aprile, I. and Lifschitz, A. (2017). "The German Enlightenment", *German History*, 35(4), pp. 588–602.
- Akdemir, F. (2010). "Aydınlanma ve Modernitenin Romantik Eleştirilmesi: Jean Jacques Rousseau", *Ekev Akademi Dergisi*, 14(44), s. 61-72.
- Akıncı, A. (2012). "Modern Ulus Devletlerin Doğuşu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, s. 61-70.
- Arslan, A. (1992) "Aydınlanma", *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans ve Doktora Konferans Metni*.
- Baba, G. ve Önsoy, M. (2015). "Batıda Aydınlanma", *İçinde Aydınlanma Felsefesi*, ed. Çınar, M., Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, ss.1-18.
- Balcı, Y. (1995). "Geçmişten Geleceğe Çalışma İlişkileri", *Çerçeve*, İstanbul.
- Baran, M. (2013). "Avrupa'da Gelişen Modernlik ve Modernleşme Anlayışları ve Bu Anlayışların Türkiye'ye Yansımalarına Tarihi Sosyolojik Açından Bir Bakış". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 8(11), s. 55-79.
- Baykan, F. (2000). *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Beriş, H. E. (2006). "Moderniteden Postmoderniteye", *İçinde Siyaset*, der. Türköne M., Lotus Yayınevi, Ankara, s. 482-521.
- Berman M. (1994). *Katı Olan Her şey Buharlaşıyor Modernite Deneyimi*, çev. Altuğ, Ü., Peker, B., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2008). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa.
- Çelik, F.ve Serdal F. ve Şahin, K. (2011). "Aydınlanma'nın Fransız Düşüncesi İçinde 'Katı Liberal Değerler' Bağlamında Ele Alınmasında Ansiklopedi ve Ansiklopedistlerin Yeri", *Akademik Bakış Uluslararası Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 23, s. 1-19.
- Çınar, M. U. (2016). "Marx, Arendt, Modernite, Yabancılaşma ve Siyaset: Ya Da, Modern Çağ'da İnsanca Bir Yaşam Mümkün Mü?", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), s.140-167.
- Çiğdem, A. (2004). *Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çiğdem, A. (2006). *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çiğdem, A.(1993). *Aydınlanma Felsefesi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- Çüçen, A. K. (2005). "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)*, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı.
- Davies, N. (2006). *Avrupa Tarihi*, çev. Çığman, B. Vd., İmge Yayınları, Ankara.

- Demir, Ö. ve Acar, M. (1992). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul.
- Descartes, R. (2006). *A Discourse On The Method Of Correctly Conducting One's Reason And Seeking Truth In The Sciences*, translated by Maclean, I., Oxford University Press, Great Britain.
- Duman, F. (2006). "Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(1), s. 117-151.
- Evkuran M. (2003). "Orta Çağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), s. 37-58.
- Gay, P. (1977). *The Enlightenment: An Interpretation The Rise Of Modern Paganism*, W. W. Norton & Company, New York.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*, çev. Kuşdil, E., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Göle, N. (2002). *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Göze A. (2011). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınevi, Ankara.
- Hampson, N. (1991). *Aydınlanma Çağı*, çev. Parla, J., Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Heywood A. (2011). *Siyaset*, Liberte Yayınevi, Ankara.
- Hill, C. (1987). *1640 İngiliz Devrimi*, çev. Kalaycıoğlu, N., Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Hobsbawm, E. J. (2003). *Devrim Çağı 1789-1848*, çev. Şener, S. S., Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- İlgaz C. (1997). "XIX. yy'da Toplumsal Yaşam ve Kitle İletişimine Yansıması", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, 6, s. 75-82.
- İsmail C. (2012). "Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyoloji Dergisi*, 3 (6), s. 45-70.
- Jameson F. (2004). *Biricik Modernite Şimdinin Ontolojisi Üzerine İnceleme*, çev. Oğuz, S., Epos Yayınları, Ankara.
- Kant, I. (1784). *An Answer To The Question: "What Is Enlightenment?"*, Königsberg, Prussia.
- Kaypak, Ş. (2014). "Türk Aydınlanması'nın Kent ve Kentleşmeye Bakışı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), s. 121-143.
- Kongar, E. (1979). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Bilgi Yayınları İstanbul.
- Küçük M. (1994). *Modernite Versus Postmodernite*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Landes, D.S. (1969). *The Unbound Prometheus*, Cambridge University Press, New York.
- Mahiroğulları, A. (2005). "Endüstri Devrimi Sonrasında Emegin İstismarını Belgeleyen İki Eser: Germinal ve Dokumacılar", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 32, s. 41-53.
- Öktem, Ü. (1999). "Descartes'da Bilginin Kesinliği Problemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Necati Öner Armağanı*, 11, s. 311-332.
- Özipek, B. B. (2004). *Muhafazakârlık 'Akıl Toplum Siyaset'*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Russell, B. (1973). *Batı Felsefesi Tarihi /Cilt 3/ Modern Çağ - Yeni Çağ*, çev. Sencer, M., Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Sander, O. (2006). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara.

- Segâh, T. ve Sipahi, E. B. (2014). “Kent, Yönetim, Din, Siyaset ve Düşünce Bağlamında Orta Çağ Avrupa’sına İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, *Tarih Okulu Dergisi*, 7(17), s. 189-219.
- Suğur, N. ve Suğur, S. (2004). *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçiş*, Ünite 2, <http://www.aof.edu.tr/kitap/IOLTP/1268/unite02.pdf>, erişim 02 Aralık, 2017.
- Şaylan, G. (2003). *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Yayınları, Ankara.
- Şekerci, A. E. (2015). *Aydınlanma ve Din: İngiliz Aydınlanma Geleneğinde Din Algısı*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Tarhan, A. B. (2010). *Türkiye’de Postmodernizmle Değişen Siyasetin Siyasal İktidara Yansıması*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Turan M. (2011). *Postmodern Teori*, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Westfall, S. R. (1995). *Modern Bilimin Oluşumu*, çev. Duru, İ. H., Tübitak Yayınları, Ankara.